

s jehož pomocí lze odhalit něco, co již existuje, a tak lépe obnažit „kritizovaný jev“ a v poslední instanci přispět k jeho nápravě (viz výše). Nad souhrnem základních bodů textové analýzy však čtenáře možná napadne, zda autorovu knihu nelze využít i opačně: nejen k analýze textů a diskurzů, ale i k jejich produkci. Nejsou pak některé autorovy analytické kroky a postupy vlastně zároveň metodami, jak přispět k produkci oněch „kritizovaných jevů“, resp. metodami, jak je produkovat ještě dokonaleji? To je však spíše otázka pro obecný program kritické analýzy diskurzu a ten není předmětem recenzované knihy (k některým aspektům tohoto problému viz už ve Faircloughově starší publikaci *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press 1992, s. 239). Na tomto místě je naopak vhodné opakovat po autorovi (a potvrdit jeho slova), že recenzovaná kniha je komponována jako úvod do textové analýzy pro společenskovední pracovníky bez ohledu na to, zda se hlásí ke *kritickému* sociálnímu výzkumu, či dokonce ke kritické analýze diskurzu samé.

Na závěr: Nepochybují, že Faircloughova kniha si najde své čtenáře i v Česku a studium této knihy jim mohu vřele doporučit. Chtěl bych však upozornit českého čtenáře na to, že musí počítat s nesnází, kterou mu bude působit to, že není rodilým mluvčím angličtiny. To se projeví především ve dvou ohledech. Prvním je to, že mu budou klást větší odpor Faircloughovy analýzy konkrétních anglických promluv a textů, a druhým to, že textová analýza využívá pojmoslovný aparát britské gramatické tradice, konkrétně lingvisty M. Hallidaye. I když Hallidayova „systémová funkční lingvistika“ je poměrně blízká české funkcionalistické tradici, rozdíly tu jsou a ne všechno lze mechanicky přenášet z jedné tradice do druhé. Bylo by proto dobré, kdyby si český společenskovední čtenář během četby Faircloughovy knihy aktivoval své středoškolské znalosti českých gramatických a stylistických termínů (v zásadě víc než středoškolskou znalost nepředpokládá ani Fairclough). S prospěchem lze nahlížet například do knihy *Český jazyk pro I.–IV. ročník*

středních škol (mluvnická a stylistická část), Praha, SPN, 1. vyd. 1995 (autoři Z. Hlavsa, M. Čechová, F. Daneš, K. Hausenblas, J. Hoffmannová aj.).

Jiří Nekvapil

Paul Chilton: *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*

London, New York, Routledge 2004, 226 s.

Tato pozoruhodná kniha¹ je zamýšlena jako úvod do analýzy politického diskurzu. Uvedme si nejprve základní členění knihy, aby se nám o jejich jednotlivých aspektech dobře mluvilo.

Část I: *Politická zvířata jako mluvící savci*

1 „Politika a jazyk“; 2 „Jazyk a politika“; 3 „Interakce“; 4 „Reprezentace“

Část II: *Domácí aréna*

5 „Politická interview“; 6 „Parlamentní jazyk“; 7 „Cizinci“

Část III: *Globální aréna*

8 „Vzdálená místa“; 9 „Oddělené světy“; 10 „Úloha náboženství“

Část IV: *Závěrečné myšlenky*

11 „Za teorií jazyka a politiky“

Věcná tematika se rozvíjí od britské „domácí arény“ (část II) k „aréně globální“ (část III). Konkrétně se postupuje od analýzy rozhlasového interview s labouristickou politikou v červenci 2001 těsně před parlamentními volbami (text A) a interpelací na premiéra 7. července 1999 (text B) až k analýze prohlášení tehdejšího prezidenta USA W. Clintona o začátku ozbrojených akcí proti Srbsku z 24. března 1999 (text C), prohlášení prezidenta G. W. Bushe o zahájení ozbrojených akcí proti Afganistanu ze 7. října 2001 (text D), prohlášení Usámy bin Ládina z téhož dne, které se zabývá zničením newyorských mrakodrapů Twin Towers (text E), a konečně řeči G. W. Bushe ve washingtonské Národní katedrále z 14. září 2001 (text F).

Autorovy metodologické role v části II a III jsou značně odlišné. V části II má au-

tor k dispozici transkripty, uplatňuje postupy konverzační analýzy, stanovuje realie relevantní pro další analýzu, v níž výběrově sleduje některé obecné otázky žánru (např. které mluvní akty stojí za formálním střídáním otázek a odpovědí) nebo způsoby argumentování o některých diskutovaných bodech; kdežto v analýzách části III zachází s texty de facto jako s monology a přitom vystupuje zároveň jako „běžný“ posluchač (čtenář) i jako analytik. Tím se ovšem jeho badatelská role podstatně mění. Aby si aspoň zčásti zachoval analytickou roli, kterou měl v části II, musil by Ch(ilton) texty z globální arény naopak analyzovat intertextově, s využitím vhodně zvolených textů dalších (ohlasů a reakcí různého druhu). Výběr textů by měl ovšem souviset s účelem výzkumu a rolí analytika v něm.

Že jsou obecně role posluchače a analytika odlišné, je vidět na jedné straně z toho, že konkrétní posluchači nebo jejich skupiny mohou témuž textu rozumět velmi různě, a na druhé straně z toho, že analytik má mnohem větší zkušenost s politickými texty, má větší smysl pro víceznačnost, různost interpretací atd. atp. (terminologicky budu rozlišovat mezi rozuměním běžného posluchače a interpretací analytika).

Je-li dán text, měl by analytik být schopen zjistit, co umožňuje posluchačům jejich vzájemně odlišná různá rozumění. Nemělo by vlastně každé rozumění mít svůj sofistikováný interpretační protějšek?

Můžeme si však představit vztahy rozumění a interpretací i jinak. Chiltonovo interpretování textů, resp. promluv z části III chápeme tak, že Ch. zaujímá – z metodologických důvodů – loajální, ale kritický postoj k textu, počítá s tím, že autor textu dodržuje všechna „příkázání“ (Griceovy maximy apod.), odhaluje a pokud je to možné, zaplňuje mezery v autorově argumentaci, slabá místa pak pojmenuje (např. s. 149 post hoc, ergo propter hoc). Akceptoval by autor textu Chiltonovy rekonstrukce? Jistě, někteří posluchači tyto úrovně interpretace akceptují, ale mnozí nikoli, přitom z různých důvodů,

a Chiltonova interpretace by měla umožňovat dost přesné zjištění důvodů nesouhlasu (s fakty, presumpcemi, myšlenkovými přechody, s tím, že vůbec dodržuje nějaká „příkázání“ nebo jen některá z nich apod.). Připomeňme si navíc, že bychom měli počítat i s posluchači naivními, prostoduchými. Při takovém chápání Chiltonovy činnosti se vlastně přesouvá pozornost z autora textu (to, zda chce být seriózní, nebo klamat, vyjde totiž nastejno) na jeho posluchače.

V části III, kap. 8 je analyzován text C. Ch., který uznává metafory jako významné prostředky konceptualizace a argumentace, věnuje zvláštní pozornost místům, kde se objevuje metafora požáru: „místní diktátor /S. Miloševič – pn/ přilévá oheň do plamenů etnických a náboženských různic“ (s. 142); touto metaforou se aktivují běžné znalosti o požáru jako: nejlépe jej hasit co nejdříve; „plameny se budou šířit“ (s. 148) a pokud by – podle odhadu W. Clintona – USA nezasáhly včas, byly by stejně nuceny čelit širšímu konfliktu, válce později.

Základní nesnází argumentování metaforou je ovšem to, že na jednu situaci se dá obvykle uplatnit metafor více a ty mohou vést k velmi odlišným, někdy zcela opačným závěrům; hlavní pro argumentaci je tedy už sama volba jisté metafory, avšak prezentované, jako by byla samozřejmá, přirozená, nepochybnitelná.

Máme pak několik možností vztahu mezi argumentací nemetaforickou a metaforickou. Zcela bez problémů je případ, kdy nemetaforická argumentace je sice korektní, ale dlouhá, a ovšem hůře srozumitelná, a je proto – vzhledem k danému nebo předpokládanému auditoriu – vhodnější uplatnit metaforu. Podle Ch. je náš příklad z textu C jiného druhu: přesné zdůvodnění politické, mezinárodní a vojenské vysloveno nebylo (s. 148) – proto metafora.

Ve svých jednotlivých interpretacích zvažuje Ch. rozmanité možnosti aktivace rámců (např. geografických, vedení války), rekonstrukce presumpcí, stanovení myšlenkových přechodů apod. Postupně převádí jednotlivé

věty textu, event. jejich části, do jisté kanonické podoby, v nich provádí různé substituce tak, aby nebyly ztraceny původní hlavně anaforické souvislosti v textu, odhaduje, které entity se větami (jejich kanonickými podobami) v diskurzu konstituují, do kterých vztahů jsou vzájemně zapojeny apod., rekonstruuje tedy „reprezentaci“ („užití jazyka pro sdělování konceptualizace světa“, s. 201). Přitom stále zvažuje, zda a jak se výsledky takového hledání dají zakreslit do obrázků (diagramů) jistého druhu: do tří souřadnic (umístěných ovšem tak, aby se daly znázornit na dvourozměrném papíře); jsou však chápány nikoli jako metrické, nýbrž (jen) pořadající: souřadnice časová (*t*), horizontální, směřovaná zleva doprava; souřadnice „prostorová“ (*s*), vertikální, směřovaná zdola nahoru; a modální – pro modalitu epistemickou i deontickou – (*m*), směřovaná zepředu dozadu. Na *s* se většinou kreslí entity v metaforickém prostorovém pořadí, srov. výrazy jako „spojenec nejbližší“, „blízký“, „další“. Počátek těchto souřadnic je deikticky zakotven starou trojicí ego (já a také my), hic (zde), nunc (nyní). Přidání souřadnice *m*, na první pohled arbitrární, má zásadní význam, fixují se tak archaické, ale stále trvající spojitosti: já/my – right (správně, dobře) vs. oni, jiní, cizí – wrong (jejichž překonávání, zejména ve vědě, byt často jen deklarativní, je výsledkem dlouhého a obtížného civilizačního vývoje). – Později Ch. strukturu obrázků ještě zjemní (s. 166–167). Ukazuje se však, že neustálý zřetel k tomu, zda a jak vkreslit potenciální entity diskurzu do souřadnicové šablony, může někdy spíše zavádět; Ch. badatelský význam svých šablon patrně přeceňuje.

V podobném duchu se nese interpretace textu D a dalších. V části III a IV pak přibývá nový aspekt, srovnání textů, které nebyly v reálném intertextovém kontaktu, D s E a F a E. To, že se D, text především politický, a F, text především náboženský, srovnávají s textem jedním, E, je motivováno tím, že v islámských zemích se většinou (jistě s výjimkou Turecka po Ata Türkových reformách

a snad Iráku před r. 2003) nerozlišuje mezi politickým a náboženským. Ze srovnání D a E Chiltonovi vychází, že polarizace světa, geografická, geopolitická, kulturní a morální, jak je to názorně předvedeno na obrázcích 9.4 (z interpretace textu D) a 9.6 (z interpretace textu E), jsou v jistých ohledech vzájemnými „zrcadlovými odrazy“ (rozumí se – (jen) metaforicky).

Ve srovnání F a E jsou zvláště důležitá dvě místa. Na s. 191 se praví, že zatímco u bin Ládina se dávná minulost dostává do blízkosti současnosti, u G. W. Bushe je tomu naopak, „historie“ je nám více méně vzdálena. Touto formulací se však nereflektuje skutečnost, že v různých civilizacích a kulturách probíhá „společenský“ čas nestejným tempem.

Na s. 192 se dočítáme, že u G. W. Bushe patrně není „oddělení náboženského a politického zcela psychologicky reálné. Veřejný prezidentův diskurz může zahrnovat jistý stupeň asimilace náboženské a politické funkce“. To dobře zapadá do idejí zásadní stati G. C. Changa a H. B. Mehana (2006) „Discourse in a Religious Mode: The Bush Administration's Discourse in the War on Terrorism and Its Challenges“ (*Pragmatics* 16 (1): 1–23). Ti rozlišují čtyři typy pojetí, myšlenkové reprezentace, události 11. září 2001 a s tím spojené argumentace pro to, jak na ony události reagovat: pojetí intelektuální (snad lépe historické, tj. uvažování v širších historických, politických a sociologických souvislostech), racionální (operující s účely a prostředky, „zisky“ a „výdaje“; blízké „myšlenkové říši teleologické“ K. Engliše), právní (hlavně z hlediska mezinárodního práva; blízké Englišově „myšlenkové říši normologické“) a nábožensko – morální. Poslední pojetí se jasně vyjevuje v reálném komunikačním kontaktu s jinými pojetími, konkrétně v Bushových odpovědích na otázky některých reportérů. Například otázka: „existuje nezpochybnitelná evidence o zapojení Al-Kaidy do útoku 11. 9.?“ Odpověď: „podnikneme akci, protože věříme, protože víme, že budeme v pravu“.

Vlastní interpretace (II–IV) předchází teoretický a metodologický úvod (I.3 a I.4). V I.3 se probírají jednak ideální podmínky dobré spolupráce v komunikaci (podle H. P. Grice – komunikační maximy a J. Habermase – nároky platnosti), jednak základní postupy, „strategické funkce“, jak v komunikaci prosazovat moc a zájmy a tím ideální podmínky porušovat (donucování, legitimizace (vlastní) a delegitimizace (protivníka), reprezentace a „chybná“ reprezentace). Na s. 65 Ch. předpokládá o autorech textů, resp. promluv, které analyzuje, že budou podmínky dobré spolupráce dodržovat. Jak už jsme však dříve naznačili, spíše než na dobrých (nebo nedobrych) úmyslech autorů záleží v daném kontextu na tom, co jednotliví posluchači (nebo jejich skupiny) akceptují.

V I.4 se charakterizuje kognitivistický přístup, povaha a závažnost metafory, jistá předběžná úprava textových vět (kanonizace) a hlavně dimenze *deixis*, o nichž jsem se zmínil už dříve (šablona o třech souřadnicích). Chiltonovy formulace na s. 56 (a později na s. 160–161) vedou k zajímavému námetu: některé velmi studované jazykové jevy jako nominalizace, vedlejší věty a – snad překvapivě – určitý člen, jejichž užívání souvisí s jejich kontextovým nebo konsituačním zapojením (jejich obsah je takovým formálním ztvárněním komunikačně upozaděn a brán jako spíše už zpracovaný, zaručený) se mohou uplatňovat „klamně“, totiž bez takového reálného zapojení – to jako by se pouze předstíralo. Příklad k uplatnění členu. Ch. věnuje půldruhé stránky (s. 160–161) interpretaci prvních osmi vět z textu D, v nichž se po „we“ (my) = USA postupně zmiňují další státy, které k vojenským akcím nějak přispěly a jejichž účast se specifikuje: Velká Británie (věta 4), další blízcí přátelé (věta 5), více než 40 zemí na Blízkém Východě, v Africe, Evropě a Asii (věta 6), „many more have shared intelligence“ (věta 7). Poté následuje věta 8: „We are supported by the collective will of the world“ (jsme podporováni kolektivní vůlí světa). Ch. vidí několik možností interpretace, z nichž většina vzniká z nesnází, zda

a jak „the collective will of the world“ vepsat do příslušné šablony. Ve své poslední interpretaci rekonstruuje presupozici „the world has a collective will“ (svět má kolektivní vůli), a připouští, že by „the world“ mohlo zahrnovat země zmíněné ve větách 4–7. Ch. však nakonec neuvedl, že země zmíněné ve větách 4–7 jsou jen podmnožinou zemí světa a že o nějaké kolektivní vůli světa není známo nic; pro žádný z obou výskytů určitého členu (the will, the world) jsme tedy reálné kontextové nebo konsituační zapojení nenalezli.

Pro jazyky s tzv. volným slovosledem, jako je čeština, by stálo za to zjistit, zda-li se takovým způsobem může uplatňovat i slovosled.

Kapitoly I.1 a I.2 mají vyložit, proč se vůbec o souvislosti jazyka a politiky zajímat. Většina témat myšlenkově s vlastní prací přímo nesouvisí, ale to jim neubírá na závažnosti. Uvedme aspoň dva příklady: „individuala mají právo neužívat jazyk, jenž je jim vnucován a jímž nechtějí mluvit“ (jazyková práva nemůže ovšem mít sám nějaký jazyk a uznání jazykového práva skupiny lidí může vést k vnucování jazyka příslušníku této skupiny, s. 12–14), druhý příklad: struktura jazyka nemůže v zásadě omezovat mluvčí ve způsobu myšlení, neboť mají – pokud to ovšem vědí – k dispozici dobrý prostředek, jak odolávat omezením daným sociálními konvencemi a ideologiemi, totiž parafrází (27).

Už jsme viděli, že Chiltonova kniha je cenná v mnoha ohledech, nejen v bodech nesporně pozitivních, jako jsou výsledky analýz a dobré formulace problémů, nýbrž i v bodech, které zaslouží další promyšlení a vedou k dalším problémům apod.

Takovým potenciálním impulsem je i kapitola II.7, kde se analyzuje xenofobická řeč konzervativního poslance a podobně laděná rozmluva tří mladíků (původně obviněných z vraždy černocho), v níž se navazuje na poslancovy názory; máme tedy před sebou intertextové (nejen tematické) spojení textů různé společenské a myšlenkové úrovně. Jaké výsledky by bylo možné očekávat, kdyby se např. do zkoumání sekvenčních struktur